

Gazsó L. Ferenc

Önfeladásra képtelen útkereső

Ülök a vakítóan üres képernyő előtt. Nehezen indul az írás, mert már az igeidőkkel is bajban vagyok. Zelei Miklós nemcsak szerzőtársam, hanem az a barát, aki után barátfelvétel nincs. Hetvenedik születésnapján tíz évet kért a Teremtőtől, mondván, abba három-négy jó könyv megírása még belefér. Nem adatott meg neki. Négy éve, hogy elment közülünk. Hetvenhét éves lenne.

Édesapja és a kommunista hatalom sosem tudták megkedvelni egymást. A postamester urat, amint tanyát vert valahol, családjával együtt azonnal más-hova helyezték. Szeged, Kiskunmajsa, Mezőkovács-háza – sorjáztak az állomáshelyek, és a két Zelei fiúnak örökös költözéssel, barátvesztésekkel telt a gyermekkora. Kamaszként kollégista Battonyán, ahol megismeri a határközeli élet akkori elzártágát. A gimnáziumi évek a fővárosban érik, több időt tölt az életiskolában és a könyvtárban, mint az alma materekben. Finoman szólva sem éltanuló. A Toldy Gimnáziumban azután néhány igazi pedagógus elkapja a frakkját, a tudásszomj győz a csavargás felett. Szegeden a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán szerez diplomát magyar–orosz szakon, ahol a legnagyobb ajándékot kapja, Ilia Mihály tanár úr életre szóló barátságát.

Hamar rájön arra, hogy a legvidámabb barakk leple alatt fortélyos félelem igazgat. Évtizedekkel később így ír erről a *Kortárs* műhelyesszéjében: „Nemzedékeket megtanítani félni. Besúgni. Megalázkodni. Gyógyíthatatlan alkoholistává lenni. Lopni is, persze. És hazudni. Önmagunknak és másoknak. Ez a legfontosabb talán.”

A Kádár-korszak végelgyengülésének kezdetén találtunk egymásra a *Magyar Hírlap* szerkesztőségében. Első alkalommal mindjárt úgy összeszólalkoztunk, hogy zengett tőlünk a New York- (sajtó)ház. Nem sokkal később mégis azon kaptuk magunkat, hogy együtt ülünk a kirendelt állami Volgában. Az Alföldre indultunk. Úri kiszállás, szoros megfigyelés alatt. Nem szegte kedvünket, és el sem tudott választani a mieinktől, akikről a történetek szóltak. Tényfeltárási riport. Ez a műfaj megnevezése, nem hittük volna a rendszerváltozás lázas éveiben, hogy sokáig az utolsó mohikánjai leszünk. A tényfeltárási globálvilágban bizonytalan ideig szünetel. Blamágó. Miklós, a Te szóalkotásod ez, vagy az enyém? Mindegy is.

Nagy Lajos kifejezésével élve az életszakmában lenni és látszani nagyon jó volt akkoriban. Felgyorsult az idő, sorra dőltek a tabuk, az emberek felfokozott

várakozással figyelték a sajtót és a tényirodalmat, mert előbb a sorok között, aztán már egyre nyíltabban megjelent, amiről korábban pusmogni sem volt szabad. Mámoros érzés volt, még félni is elfelejtettünk.

A jó ég tudja, hogyan alakult ez így, hogy egyszer csak hangosan kezdtünk együtt újságot írni, s azután könyveket. Szólicit, szómágia, égi ajándék. Papírra vetve aztán összesimult, eggyé vált a szöveg, a stílus. Állítólag Ilf és Petrov írtak hasonló módon.

Zelei Miklós a határ nagyszelmenci oldalán, 2002-ben

FOTÓK:
HELTAI CSABA
(A SZERZŐ
ARCHÍVUMÁBÓL/
ENGEDÉLYÉVEL)



Megszületett az első közös riportkönyv, a *Szépség-hibák*, a népi demokratikus magyar szépségkirálynő tragédiájáról. Aztán rátaláltunk a túlfeszített igazságkeresőkre, a szocialista politika pszichiátriai kezelteire. Ha öt-hat évvel korábban fedezzük fel Pákh Tibort és társait, alighanem a szobatársaik lettünk volna, és nem az *Őrjítő mandragóra* írópárosa. Két kiadást ért meg gyors egymásutánban. Tizenkét év elteltével kértek



A washingtoni kongresszusi meghallgatás előtt amerikai lobogót kapott mindkét határfalu polgármestere 2004. március 8-án

fel bennünket a bővített, javított harmadik kiadásra, hogy ajánlott irodalom legyen az egyetemeken.

Nem találkoztam emberrel, aki a rendszerváltást olyan komolyan vette volna önmagára nézve is, mint Miklós. A már idézett műhelyességében írja erről: „Minden reggel arra akarok ébredni, hogy nem vagyok senki. Hogy elvesztem. Ez kell ahhoz, hogy írni tudjon az ember? A tiszta laphoz?”

Az első szabad választás után hanyatt-homlok futott vissza az irodalomba. Korán felismerte, hogy nem neki való a propagandába fulladó, végletesen átpolitizált újságírás. Szó sincs róla, hogy bezárkózott volna. Összeszedte a fiatalokat, és megcsinálták a fil-lérekből működő folyóiratot, amolyan zeleis címmel: *Az Irodalom Visszavág*. Szerettük, írtuk ingyen is, kézzől kézre járt. Az IV-estekre tódultak az egyetemisták, mígnem elmaradt a sovány nyomdai támogatás is. Az úgynevezett hivatalos irodalmi élet nem volt hajlandó tudomást venni róla.

Miklós csak az újságírásból iratkozott ki, a tényfeltárást szenvedélyesen folytatta. A *Halasi norma* ma

már a magyar tényirodalom klasszikusának tekinthető. A mű Nagy Szeder Istvánnak állít emléket. A helytörténész, politikus Mérnök úrnak elévülhetetlen érdemei voltak abban, hogy az ötvenhatos események nem torkollottak vérontásba Kiskunhalason. Nagy Szeder ugyanakkor nem lapított, azonnal bekapcsolódott a helyi forradalmi tanács munkájába, azzal a feltétellel, hogy önkormányzati választásokat tartanak a városban. Pár nap alatt megszervezte követőivel, így 1956. november elsején az ötvenhatos forradalom és szabadságharc egyetlen szabad, demokratikus választására került sor a városban. Tizenhatezer halasi polgár adta le a szavazatát. A voksok hetvenhat százalékát a kiscgazdák kapták. A kommunistákat – kékcédulák nélkül – a helybeliek négy százaléka támogatta. Mikor visszajöttek a hatalomba, a Mérnök urat azonnal lefogták. Három év múlva, megbélyegzett emberként szabadult.

Egy tikkasztó nyár végi napon, a kilencvenes évek közepén, miközben sebesen folyt a nemzeti vagyron kifelé a hazából, Zelei rátalált arra a magyar falura, ahol két időzóna működik. Nagyszelmenc az Európai Unió, Szlovákia része. Kisszelmenc ellenben Ukrajna, ahol kijevi az időszámítás. A kerítéssel kettézárt falu szenvedélyes visszajárója lett, már-már tiszteletbeli szelmeneci. Az aprólékos gyűjtés nyomán megszületett a dokumentumregény, hogy megörökítse, a határ hogyan választott el gyerekeket a szüleiktől, menyasszonyt a vőlegényétől, hívót a templomától, temetőt a holtaktól.

Négy magyar és egy német kiadást élt meg *A kettézárt falu*. Zelei a szelmeneciek szenvedéstörténetét színpadra vitte. *A Zoltán újratemetve* című darabot a Nemzeti Színház mutatta be Vidnyánszky Attila rendezésében.

Szövetségeseket gyűjtve elvitte az ügyet Washingtonig, ahol kongresszusi meghallgatást rendeztek, tanúként beidézve őt és a két Szelmenec polgármesterét. Párját ritkítja, hogy egy tényregény felkerüljön a világpolitika asztalára. Elindult az a folyamat, melynek végén megszületett a máig érvényes félmegoldás. 2005. december 23-án – szenteste előtt egy nappal – rés nyílt a határon. Gyalogos és biciklis határátkelő.

A négy évvel ezelőtt tartott gyászmise idején, Miklós lelkéért összeértek az időzónák. Mindkét Szelmenecen ugyanabban a percben kondultak meg a harangok. Bár József Attila-díj nem jutott neki, az elismerés nem maradt el. Zelei Miklósról tavaly utcát neveztek el Kisszelmencen. Csöndben, szinte titokban tették,

nehogy fölkeltse az ukrán hatóságok „érdeklődését”. Idén októberben pedig Nagyszelmencen emlékünnepe keretében avatták fel Zelei domborművét.

Rendkívül impozáns az irodalmi életmű. Tizen-négy színdarab, huszonnégy kötet próza, több száz esszé, novella, tárca, interjú és riport, miközben kevesen tudják, hogy Miklós lírikusként kezdte a pályáját. Munkáinak hagyományos besorolása nem könnyű feladat, mert virtuóz módon zsonglőrködött a műfajokkal. Gyakran egymásba olvadnak, aminek példái a tárcanovellákba belenövő prózaversei.

Társszerkesztője, Filep Tamás Gusztáv találó kifejezésével élve kisempíria az a sajátos műfaj, amelyet Zelei magának fejlesztett ki. Jól tetten érhető ez a *Gyilkos idők* című könyvében, ahol a rögválóságból szinte észrevétlenül lép át a hideglelés abszurdba. A hitelesség csorbíthatatlan. Üzeni, hogy akár lehetne így is: olyan képtelenség, ami valójában megtörténik.

Drámái sem szokványosak, többnyire ledobják magukról a hagyományos dramaturgia kötőfékeit. Cselekményei általában nem a konfliktusok jegyében haladnak a megoldás felé, inkább bizonyos szituációkat járnak körbe. A *Situs inversus*. Az *Isten balján* című darabban például eljátszik a gondolattal, mi történt volna, ha Ady Endre nem hal meg 1919 januárjában Budapesten, hanem a trianoni határok kijelölése után Romániában ragad? Pazar dramaturgiai ötlet és igazi jutalomjáték, mert az összes szerepet egyetlen színész játssza. A darab premierje Békéscsabán volt, bemutatója Bécsig jutott el.

Sajátos kettősség, hogy a szigorúan adatolt valóságábrázolás mellett Zelei az ironia és az abszurd mestere. Esztétikai fejtegetések helyett következzen két félperces a megállapítás igazolására.

Itt állunk egy szál megmaradásban című esszé-kötetében Bajor Andor tiszteletére mély ironiával írta a következőket:

„Mi, magyarok tudjuk a legjobban, hazudnak a magyarok, amikor azt állítják, hogy ők magyarok, más-képp miért kaparna minden magyar magyart, tót, románt, zsidót, svábot minden magyar bőre alatt. Jobb is távol tartani a magyaroktól a magyarokat, amíg beismerik, hogy nem magyarok, és akkor lesznek majd magyarok a magyarok.

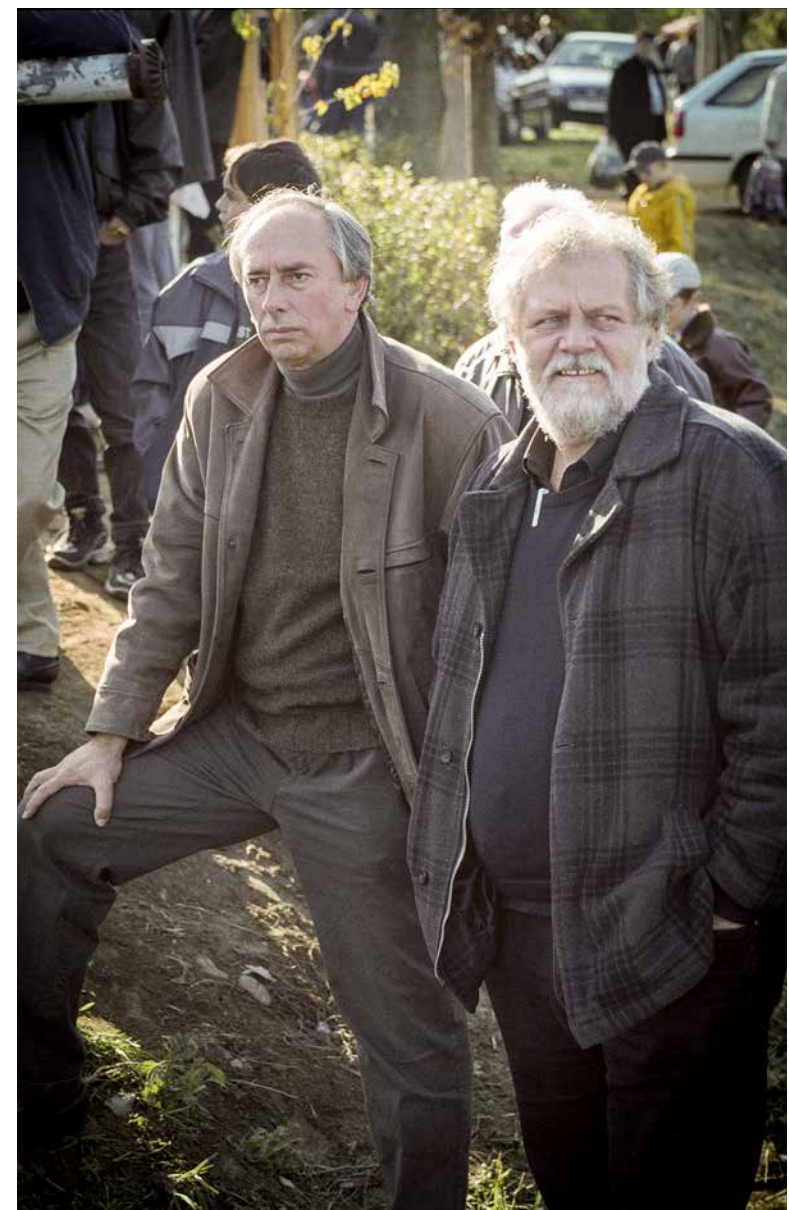
Hordó államocskákon feszül a határ, magyarok és nem magyarok közt megfojt a sintér levegő.”

Abszurd humorának igazolására pedig álljon itt egy szöveg utolsó, sajnos posztumusz könyvéből, az *Egy csikk búcsúszavaiból*:

„Tessék enni, mondják a sunyi hozzátartozók. Teli hassal érkezni a másvilágra megnyugtatóbb, mint

éhesen. Csak ne zsírosat! Valaki közvetlenül a halála előtt megevett egy csülköt egy egész bucival és hullamerev állapotban még hízott egy kilót.”

Halála előtt nem sokkal, már a betegágyáról azt javasolta, hogy készüljék *Áttűnő életek*. A fényt kapott



Zelei Miklós és Gázó L. Ferenc Nagyszelmencen, 2002-ben

huszadik század című könyvem előszavára kérjek fel egy minőségi celebet, mert az ismert név jót tesz majd az eladásnak. Pár nap múlva felhívtam, megvan a celeb, neked kell megírni az előszót. Megjött a szöveg, melynek záró sorait idézem:

„Aktivizálni öngyógyító képességeinket.

Kigyógyulni a múltból.

Kibeszélni a rossz emlékeket.

Elmondani a jókat.

Ez a legfontosabb.

A jó.”

A szerző író, újságíró